

Το Θεογονίδειο Corpus υπό το πρίσμα της προφορικής παράδοσης, με έμφαση στη σύγκριση αποσπασμάτων με διπλή απόδοση (στον Θέογνι και τον Σόλωνα)*

Jan SKARBK-KAZANECKI

ΤΟ Θεογονίδειο Corpus, μια συλλογή περίπου 1400 στίχων γραμμένων σε ελεγειακό δίστιχο, οι οποίοι αποδίδονται στον ποιητή Θέογνι, αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση αρχαϊκής ποίησης που έχει σωθεί ως τις μέρες μας απευθείας από τη χειρόγραφη παράδοση.¹ Ωστόσο, η μορφή υπό την οποία σώζονται οι ελεγείες του «Θεόγνιδος» καθίσταται πηγή αμφιβολιών ως προς την ταυτότητα του δημιουργού όλης της Συλλογής.² Τα βασικά προβλήματα του κειμένου, στα οποία οι ερευνητές επιστούν την προσοχή, είναι τα εξής:³

1. Η ποικιλία των θεμάτων, όπως και η έλλειψη συνοχής μεταξύ μεμονωμένων αποσπασμάτων του corpus σε ζητήματα ηθικής, θρησκευτικής και πολιτιστικής φύσεως.⁴
2. Η παρουσία επαναλήψεων ίδιων στίχων (στ. 598 και 1243, 302 και 1353) και διστίχων (949–950 = 1278γ-δ· 1151–1152 = 1238α-

* Ευχαριστώ τους τρεις κριτές της *Αριάδνης* και τον φίλο μου Μιχάλη Αντωνιάδη για τα καίρια σχόλια και τις παρατηρήσεις τους, που βελτίωσαν κι εμπλούτισαν από πολλές απόψεις το κείμενο, αλλά και τους επιμελητές για τη γλωσσική φροντίδα και επιμέλεια.

¹ Μια άλλη συλλογή αρχαϊκών ποιημάτων που μεταδόθηκαν και διασώθηκαν μέσω των χειρογράφων αποτελεί η ποίηση του Πινδάρου, βλ. PHILLIPS 2016, 49–83 (επίσης, παρακάτω, υποσημ. 77).

² Βλ. CARRIÈRE 1948· WEST 1974.

³ Ο πρώτος ο οποίος έχει αμφισβητήσει την αυθεντικότητα της Συλλογής ήταν ο Joachim Camerarius το 1551, με στόχο την εξάλειψη των επαναλήψεων από τη συλλογή, όπως και των στίχων που άλλες πηγές απέδιδαν στον Μίμνερμο· βλ. HIGHBARGER 1927, 171 και SELLE 2008, 4 (ο Selle επισημαίνει ακόμη και την προηγούμενη έκδοση της Συλλογής από τον Elias Vinetus, το 1543). Πάντως, ως γνωστόν, η σύγχρονη μελέτη, ως προς την αυθεντικότητα, ξεκινά με το βιβλίο του Friedrich WELCKER, *Theognidis Reliquiae* (Φραγκφούρτη 1826).

⁴ Βλ. LESKY 1983, 254–55· KNOX 1989, 96–97· ΣΚΙΑΔΑΣ 2000, 218.

β· 1101–1102 = 1278α·β· 1107–1108 = 1318α·β) σε διάφορα αποσπάσματα του κειμένου—ενίοτε υπό τροποποιημένη μορφή.⁵

3. Η ομοιότητα μεταξύ μερικών από τις θεογνίδειες ελεγείες και των σωζομένων κειμένων άλλων ποιητών (π.χ. του Σόλωνος, του Μιμνέρμου, του Τυρταίου).⁶

Όσον αφορά το πρώτο ζήτημα, πρέπει να γίνει κατ' αρχάς αναφορά σε μια σημαντική ανακάλυψη της δεκαετίας του 1730 και συγκεκριμένα στην εύρεση ενός νέου χειρογράφου του Θεογνίδειου Corpus, το οποίο περιείχε το—άγνωστο πιο πριν—αποκαλούμενο «δεύτερο βιβλίο».⁷ Το χειρόγραφο σώζει ένα σύνολο ελεγείων με σαφή ερωτικό-παιδευτικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τον J. Carrière, κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας πρέπει να είχε αφαιρεθεί από τη Συλλογή για ηθικούς λόγους, ώσπου αργότερα καταχωρήθηκε στο τέλος αυτού του χειρογράφου.⁸

Η ανακάλυψη αυτή μπορεί να θεωρηθεί και αφετηρία του λεγομένου «Θεογνίδειου Ζητήματος». Σύγχρονοι εκδότες—ακολουθώντας προφανώς το παράδειγμα των βυζαντινών γραφών—είχαν πρόβλημα να αποδεχτούν την παρουσία των παιδευτικών ελεγείων στο Θεογνίδειο Corpus. Σήμερα, όμως, καταλαβαίνουμε κάπως καλύτερα τα σχετικά με την αριστοκρατική κουλτούρα και το φαινόμενο του αρχαϊκού συμποσίου. Όπως παρατήρησε ο Andrew Lear, κανείς πλέον δεν απορρίπτει την ένταξη των ερωτικών ελεγείων στην αρχική συλλογή πρωτογενών αποσπασμάτων του κειμένου.⁹

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους επαναλαμβανόμενους στίχους βλ. VETTA 1980, XIV, 5960· NAGY 1983· ΠΕΡΥΣΙΝΑΚΗΣ 2015, 426–37· SELLE 2008, 197.

⁶ Επίσης, χρήσιμο είναι να προστεθεί ότι κάποιοι ερευνητές χρησιμοποιούν ως χρονολογική βάση—κατά συνέπεια ως επιχείρημα εναντίον της ταυτότητας του δημιουργού της Συλλογής—τις υποτιθέμενες αναφορές στα ιστορικά γεγονότα που υποτίθεται ότι υπάρχουν μέσα στο Θεογνίδειο Corpus και που είχαν συμβεί είτε πολύ πριν είτε πολύ καιρό μετά την κοινώς διαδεδομένη χρονολόγηση του κειμένου (βλ. NIETZSCHE 2015, 8–12· REITZENSTEIN 1893, 77–85, 270–73· BRAVO 1977, 13· NAGY 1985, 33–41· WEST 1974, 67–68· ΣΚΙΑΛΑΣ 2000, 216–17· πρβ. SELLE 2008, 21–27).

⁷ Paris, Bibl. Nat. Suppl. Gr. 388. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. YOUNG 1953 και 1971· RONCONI 2006.

⁸ CARRIÈRE 1948, 89–93, 124–28· επίσης, μια τέτοια θρησκευτική αγανάκτηση εξαιτίας των «παιδικών ερώτων» μαρτυρείται και στο λεξικό Σούδα: «(...) ἐν μέσῳ τούτων παρεσπαρμέναι μιαιρία καὶ παιδικοὶ ἔρωτες καὶ ἄλλα, ὅσα ὁ ἐνάρετος ἀποστρέφεται βίος» (Σούδα, s.v. Θέογνις).

⁹ LEAR 2011, 379: «All sides of the current debate agree, however, that they are original to the collection».

Εν προκειμένω, αξίζει να σημειωθεί ότι τις τελευταίες τρεις-τέσσερις δεκαετίες ο τρόπος πρόσληψης και αντίληψης της αρχαϊκής ποίησης έχει αλλάξει ριζικά. Το επίκεντρο της συζήτησης σχετικά με τη φύση του έπους ή της ελεγείας μετατοπίστηκε—υπό την επίδραση των ερευνών, οι οποίες επικεντρώθηκαν στην προφορική παράδοση—αφενός προς τον ρόλο των εκτελεστικών πράξεων, ήτοι των τρόπων της (μεταξύ άλλων) δημόσιας εκτέλεσης τραγουδιών και ελεγείων, αφετέρου στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ του περιεχομένου ενός κειμένου και του πλαισίου της παράστασής του.¹⁰ Αυτή η αλλαγή στον τρόπο κατανόησης της αρχαϊκής ποίησης επέτρεψε στους μελετητές να αναγνωρίσουν και να εκτιμήσουν τον προφορικό χαρακτήρα της ποιητικής παράδοσης αυτής της εποχής, όπως και να εξετάσουν το θέμα της κειμενικής παράδοσης και επιβίωσης των ποιητικών συνθέσεων της εποχής με καινούργιο τρόπο.¹¹ Τα προαναφερθέντα διλήμματα, όσον αφορά τη σύνταξη της Συλλογής, άρχισαν να φαίνονται—υπό το νέο πρίσμα—σαν μαρτυρίες ενός διαφορετικού μοντέλου επικοινωνίας και διάδοσης των ποιημάτων.¹² Εντούτοις, όπως επισημαίνουν οι Aloni και Iannucci, τις πε-

¹⁰ Αυτή η αναθεώρηση της οπτικής στις κλασικές σπουδές άρχισε ιδίως μετά την κυκλοφορία των βιβλίων του Eric E. HAVELOCK (1963 και 1978)· βλ. επίσης το άρθρο του John HALVERSON (1992), όπως και πολλών άλλων έργων με θέμα την προφορική παράδοση-παράσταση, π.χ. GENTILI 2006· THOMAS 1992· NAGY 1996· ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ 2009, 21–51.

¹¹ Θα μπορούσε να ονομασθεί «επιτελεστική» ή «επιτελεστικο-πραγματιστική στροφή» (*a performative turn, a performative-pragmatic point of view*, βλ. BUDELMANN 2009, 15· BIERL 2009).

¹² Ως προς τη Συλλογή του Θεόγνιδος και την ερμηνεία αυτού του έργου, η οποία λαμβάνει υπόψιν την έννοια της «προφορικής παράδοσης», ιδιαίτερη σημασία έχουν δύο βιβλία. Σύμφωνα με το πρώτο—επιμελημένο από τους Gregory NAGY και Thomas FIGUEIRA (1985)—οι ελεγείες που αποδίδονται στον Θέογνι ερμηνεύονται ως το αποτέλεσμα μιας μακράς δημιουργικής διαδικασίας συγκεντρωμένης γύρω από την πόλη των Μεγάρων. Επομένως, η αναζήτηση ενός και μόνου δημιουργού καταστάθηκε χαλαρότερη και το κείμενο που έχουμε στη διάθεσή μας άρχισε να θεωρείται ως η τελική μορφή μιας ποιητικής παράδοσης, ως ένα συνεχές αναδιαμορφωμένο έργο που αποτελείται και συγκροτείται από πολλά κομμάτια φτιαγμένα κατά τη διάρκεια των διαφορετικών παραστάσεων (για την «εξελικτική θεωρία» της αρχαϊκής ποίησης, βλ. NAGY 1996). Σε ανάλογα συμπεράσματα έχουν καταλήξει και πολλοί άλλοι μελετητές, μεταξύ των οποίων ο Massimo VETTA (1980) στη λεπτομερή και εκτεταμένη έρευνα επί του «δευτέρου βιβλίου» της Συλλογής. Ωστόσο, ο ιταλός φιλόλογος συνδέει τις θεογνίδειες ελεγείες όχι με τα Μέγαρα και με την αριστοκρατική ιδεολογία αυτής της πόλης, αλλά με τα συμπόσια, στα οποία οι ελεγείες της Συλλογής παρουσιάζονταν (1980, 59–60). Σε άλλες περιπτώσεις, η παρουσία των επαναλήψεων (*riusi*) των ίδιων στίχων, όπως και η ομοιότητα μεταξύ μερικών ελεγείων του Θεό-

ρισσότερες φορές η εστίαση της προσοχής στα παραστατικά συμφραζόμενα (*performance*) οδηγούσε στην παραθεώρηση του ζητήματος της μεταφοράς και της ένταξης αυτού του έργου στην κλασική περίοδο.¹³ Τα στοιχεία της γένεσης του Θεογνίδειου *Corpus* περιορίζονταν στην αυθαίρετη υπόθεση ότι η Συλλογή αποτελεί μια ανθολογία συμποτικών ποιημάτων ή μια «γνωμολογία» γραμμένη για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Επομένως, η παρουσία των «ενσωματωμένων» στη Συλλογή αποσπασμάτων των ελεγείων του Σόλωνος, του Τυρταίου ή του Μιμνέρμου εννοείτο ως επαναχρησιμοποίηση των παλαιών ποιημάτων κατά τη διαμόρφωση αυτής της «ανθολογίας». Ακόμη, οι διαφορές μεταξύ των δύο μορφών μιας ελεγείας ερμηνεύονταν ως «παραμορφώσεις» και «λάθη».¹⁴ Ωστόσο, εάν θεωρήσουμε τα σωζόμενα κείμενα της αρχαϊκής περιόδου έργα της προφορικής παράδοσης—νοούμενης ως μιας ανοιχτής, κοινής, ποιητικής κληρονομιάς¹⁵—θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μου, να ερμηνεύουμε με τον αντίστοιχο «ανοιχτό» τρόπο και το θέμα της «συγγραφικής» ταυτότητας, ως αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας επεξεργασίας και επανεπεξεργασίας του υλικού—αναπτυσσόμενο βάσει των «λαθών μνήμης»¹⁶ και του μερικού αυτοσχεδιασμού¹⁷—ή ακόμα και διαπραγμάτευσης της ταυτότητας του δημιουργού και της ορθής αναφοράς σε αυτόν.¹⁸

γνιδος και των ποιημάτων άλλων ποιητών μπορούν να θεωρηθούν μια μαρτυρία της ύπαρξης μιας ποιητικής παράδοσης και το αποτέλεσμα της χρήσης των έτοιμων διατίχων από ομάδες (βλ. ΠΕΡΙΣΙΝΑΚΗΣ 2015, 83–84).

¹³ ALONI και IANNUCCI 2016, 158.

¹⁴ FERRARI 1989, 5–11.

¹⁵ CERRI 1991, 27· βλ. επίσης το εγχειρίδιο διδασκαλίας των GENTILI και CATENACCI (2007), όπου ήδη από την πρώτη σελίδα δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις κοινωνικές πτυχές της ποίησης της αρχαϊκής περιόδου και συγκεκριμένα του ποιητικού φαινομένου «essenzialmente pragmatico», η λειτουργία του οποίου εξ ορισμού είναι διδακτική και συλλογική, εξαρτημένη κατά βάση από το πολιτιστικό και πολιτικό πλαίσιο (1–3).

¹⁶ COLESANTI 2011, 22–23, 40–41 (*Lapsus Memoriae*)· SELLE 2008, 217–18 (*die Gedächtnisfehler*).

¹⁷ Για τον αυτοσχεδιασμό ως το σχήμα εξήγησης ορισμένων χαρακτηριστικών της ποίησης, βλ. FINNEGAN 1977, 52–58, 79· THOMAS 1992, 30, 32–41, 48–50· GENTILI 2006, 18–21, 27–31, 44–45· GENTILI και CATENACCI 2007, 2–5 και το πέμπτο κεφάλαιο στο FARAONE 2008· για την πρακτική του αυτοσχεδιασμού στην Αθήνα της κλασικής εποχής (επίσης, βάσει των αρχαϊκών ποιητών) βλ. COLLINS 2004, ιδιαίτερα κεφ. 6–9.

¹⁸ Περαιτέρω, όπως δείχνει ο Αριστοτέλης (*Rhet.* I 1375b, βλ. ALONI και IANNUCCI 2016, 169–70), οι ελεγείες τροποποιούνταν σκόπιμα για πολιτικούς λόγους. Λόγω των τροποποιήσεων των ποιητικών έργων κατηγορήθηκε και ο Πεισίστρατος για την

Ο σκοπός αυτού του άρθρου είναι να εξετασθεί το ζήτημα της «συγγραφικής» ταυτότητας ή πατρότητας κάποιων αποσπασμάτων της Συλλογής που αποδίδονται στον Θέογνι. Αναγνωρίζοντας ότι η προφορική κότητα δεν είναι ο μοναδικός παράγοντας που θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη στην ερμηνεία της, ταυτόχρονα, θεωρώ ότι αυτή η πτυχή, δηλ. η μετάδοση της προφορικής παράδοσης, ρίχνει σημαντικό φως σε ζητήματα σύνθεσης και οργάνωσης του υλικού του Θεογνίδειου *Corpus*.

Μέσω της διακειμενικής ανάλυσης σκοπεύω να διερευνήσω τις διαφορές μεταξύ των θεογνίδειων ελεγείων και των παρόμοιων αποσπασμάτων που σώζονται με το όνομα του Σόλωνος. Ο περιορισμός της ανάλυσης των αποσπασμάτων με διπλή απόδοση στον Σόλωνα απορρέει από την ομοιότητα μεταξύ των δύο παραδόσεων που εμφανίζεται στο λεξικολογικό και «φιλοσοφικό» επίπεδο: και ο Σόλων και ο Θέογνι μοιράζονται ανάλογη εικόνα της ανθρώπινης κατάστασης και δείχνουν ενδιαφέρον για παρόμοια θέματα, π.χ. την πολιτική σε περιόδους κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών ή το ζήτημα της δικαιοσύνης (βλ. παρακάτω), ενώ συγχρόνως διαφέρουν σε πολλά στοιχεία. Ακριβώς οι διαφορές αυτές προσδίδουν τον ουσιώδη χαρακτήρα και την ιδιαιτερότητα καθεμίας από τις δύο παραδόσεις. Συναφώς, θα ήθελα να υποστηρίξω ότι οι παραλλαγές¹⁹ φαινομενικά του ίδιου ποιήματος μπορούν να ερμηνευτούν ως αποτέλεσμα επανεκτελέσεων μιας παραδοσιακής ελεγείας και σύμπτωμα αυθόρμητων αλλαγών, οι οποίες συμβαίνουν σε ένα έργο κατά τη διάρκεια της εκτέλεσής του, προκειμένου να προσαρμοστεί στις περιστάσεις, ίσως και ως επίδραση μιας μακράς διαδικασίας διαπραγμάτευσης της ιδιότητας των κλασικών και ευρέως γνωστών ελεγείων.

Το *Corpus*: συλλογή γραπτών κειμένων ή σύνθεση προφορικής παράδοσης;

Υπάρχει ένα βασικό ερώτημα σχετικά με τις διαφορές μεταξύ των παραλλαγών των ελεγείων. Αποτελούν πράγματι άμεση συνέπεια της δραστηριότητας ενός συντάκτη που είχε μαζέψει τα έργα του Σόλωνος και τα είχε βάλει μέσα στη Συλλογή (όπως υποστηρίζει ο Martin West ή ο Franco Ferrari);

Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι ήδη οι αρχαίοι σχολιαστές επιστούσαν την προσοχή στα αποσπάσματα με τη διπλή απόδοση, όπως

προσπάθεια οργάνωσης των επών του Ομήρου, ακόμη και ο Σόλων (όπως προφανώς υποστηρίζει ο Διευχίδας, μεγαρίτης ιστορικός (*FGH* 485 F 6 = Διογένης Λαέρτιος I 87· βλ. NAGY 2002, 97–112, ειδικά 104).

¹⁹ VETTA 1980, 59–60: «varianti di recitazione».

για παράδειγμα ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς.²⁰ Ξέρουμε, επίσης, ότι ο Στόβαϊος (4.33.7), ο οποίος διέσωσε για εμάς την «*Ελεγίαν εις Μούσας*» του Σόλωνος, παραθέτει ένα τμήμα της Θεογνίδειας Συλλογής, το οποίο ο Πλούταρχος (*Sol.* 2 = 24W) πάλι το αναφέρει ως έργο του Σόλωνος.²¹ Επομένως, η ίδια μορφή του Θεογνίδειου Corpus, την οποία γνωρίζουμε και εμείς, θα έπρεπε να υπάρχει ήδη από τον 2ο αι. μ.Χ. (Εν τέλει, αυτή την υπόθεση επιβεβαίωσαν τρεις πάπυροι, οι οποίοι βρέθηκαν κατά το πρόσφατο παρελθόν και περιέχουν το κείμενο της Συλλογής, το οποίο είναι συνυφασμένο με την τωρινή μας γνώση του κειμένου.²²)

Παρά το γεγονός ότι στις δεκαετίες αμέσως μετά τα μέσα του 20ού αι. το ζήτημα της χρονολόγησης της γένεσης της Συλλογής παραμερίστηκε, πολλοί ερευνητές εξακολουθούσαν να πιστεύουν ότι αυτή είναι απλώς αποτέλεσμα της διαδικασίας ενός συντάκτη, ο οποίος—κατά την ελληνιστική περίοδο—συνέλεξε τα παλαιότερα κείμενα (μάλλον τις συμποτικές ή γνωμολογικές ανθολογίες) συνδέοντάς τα χωρίς κάποια ειδική ταξινόμηση.²³ Εντούτοις, τα τελευταία χρόνια σύγχρονοι ερευνητές έχουν συγκεντρώσει κάποια στοιχεία, τα οποία επιβεβαιώνουν την ύπαρξη συλλογών των αρχαϊκών ποιητών την κλασική περίοδο,²⁴ ενώ το υποθετικό κείμενο που δημιουργήθηκε αρχικά για ιδιωτικούς σκοπούς, π.χ. τις προετοιμασίες για το συμπόσιο, συνέχιζε να υπόκειται σε εκτελέσεις και επανεκτελέσεις.²⁵ Κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής το κύριο μέσο της μετάδοσης της ποιητικής παραγωγής παρέμενε ακόμα η προφορική επανάληψη και η παράσταση των κειμένων.²⁶

²⁰ «Σόλωνος δὲ ποιήσαντος τίκει γὰρ κόρος ὕβριν, ὅταν πολὺς ὄλβος ἔπηται, ἄντικρυς ὁ Θεόγνης γράφει: Τίκει τοι κόρος ὕβριν, ὅταν κακῶ ὄλβος ἔπηται» (σύμφωνα με την έκδοση GENTILI και PRATO 1988, 108).

²¹ Βλ. RODLECKI 1984, 145.

²² Ο *P. Oxy.* 2380 (με τους στ. 254–78), ο *P. Berol.* 21220 (στ. 917–30) και ο δημοσιευμένος το 2016 *P. Oxy.* 5265 (1117–40) χρονολογούνται τον 3ο–2ο αι. π.Χ. Η χρονολογία τους πιστοποιεί ότι η Συλλογή—υπό τη μορφή που την ξέρουμε από τα βυζαντινά χειρόγραφα—υπήρχε ήδη στην αρχαιότητα (βλ. σχετικά ΚΟΤΑΝΣΚΥ 1993· ΜΑΛΤΟΜΙΝΙ 2003, 204–10· ΒΡΟΥΣΕΛΑΣ 2016).

²³ WEST 1974, 57· VETTA 1980· FERRARI 1989, 5–12.

²⁴ COLESANTI 2011· BOWIE 2012· ALONI και ΙΑΝΝΟΥΚΚΙ 2016 και ΗΑΔJIMICHAEL 2019.

²⁵ Π.χ. WILAMOWITZ-MOELLENDORFF 1900, 12· GENTILI 2006, 81. Πρβ. SELLE 2008, 387–88 που πιστεύει ότι κατά την περίοδο άνθησης της προφορικής κουλτούρας δεν υπήρχε η ανάγκη να γραφεί μια ποιητική παράδοση: όπως υποθέτει, τα κείμενα ανταποκρίνονται στις ανάγκες να σταθεροποιηθεί η κληρονομιά μιας προφορικής παράδοσης κατά τη διάρκεια της περιόδου της απώλειάς της.

²⁶ Παρ' όλα αυτά, όπως υποστηρίζουν οι ALONI και ΙΑΝΝΟΥΚΚΙ (2016, 167–68), η ποίηση μεταδιδόταν και γραπτώς μέσω συγκεκριμένων κειμένων που προορίζονταν για εκ-

Ακόμη, όσον αφορά το ζήτημα με τη διπλή απόδοση μερικών αποσπασμάτων, πολλοί μελετητές, όπως ο Ernest Highbarger, ο André Lardinois και ο Renaud Gagné, συμπέραναν ότι οι διαφορές μεταξύ των κειμένων του Σόλωνος και του Θεογνίδειου *Corpus* είναι πολύ μεγάλες για να θεωρηθούν ως αποτέλεσμα της επέμβασης ενός συντάκτη ή ως λάθη αντιγραφέντων.²⁷ Παρόμοια, ο van Groningen, ο Gregory Nagy και ο Giulio Colesanti υπογραμμίζουν τον εσκεμμένο και σκόπιμο χαρακτήρα των εν λόγω διαφορών μεταξύ των παραλλαγών των ίδιων ελεγείων.²⁸ Όλοι αυτοί οι μελετητές προσεγγίζουν το ζήτημα των διαφορών στο πλαίσιο της προφορικής εκτέλεσης και διάδοσης της ελεγειακής ποίησης την αρχαϊκή και κλασική εποχή.²⁹ Την κατεύθυνση αυτή θα ήθελα να ακολουθήσω και να την ενισχύσω εστιάζοντας στη συγκριτική μελέτη αποσπασμάτων που αποδίδονται και στον Σόλωνα και τον Θεόγνι. Η εστίαση στον αθηναίο ποιητή οφείλεται στο γεγονός ότι η σύγκλιση μεταξύ Θεόγνιδος και Σόλωνος είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι η σύγκλιση με άλλους ποιητές (βλ. Πίν. 1 παρακάτω), όσο και λόγω ομοιότητας μεταξύ των δύο παραδόσεων η οποία συγκεκριμενοποιείται μέσω του λεξιλογίου, της ρητορικής (χρήση ίδιων λέξεων, ουσιαστικά παρόμοιων επιχειρημάτων και στρατηγικών της δημιουργίας του ποιητικού «εγώ») ή της ιδεολογίας, επιπλέον, με τον ρόλο των δύο ποιητών ανάμεσα στους αριστοκράτες του 5ου και 4ου αιώνα (βλ. παρακάτω).³⁰

Η υπόθεση την οποία θα ακολουθήσω σε αυτή την εργασία υποστηρίζει ότι τόσο η συλλογή του Σόλωνος όσο και του Θεόγνιδος αποτελούσαν τεκμήρια της προφορικής παράδοσης.³¹ Αυτές οι δύο συλλογές

παιδευτικούς σκοπούς.

²⁷ HIGHBARGER 1927, 194· LARDINOIS 2006, 19· GAGNÉ 2013, 125.

²⁸ Βλ. VAN GRONINGEN 1966, 92· NAGY 1985, 47–50 και COLESANTI 2011, 40–41.

²⁹ Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμία άλλη συλλογή ενός ποιητή η οποία θα μας επέτρεπε να αντιπαραβάλουμε τη μορφή του *Corpus Theognideum* με ένα άλλο αρχαίο «βιβλίο», και μολονότι οποιαδήποτε προσπάθεια να αναπαρασταθεί το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται μια συλλογή των αρχαϊκών ελεγείων αναγκαστικά βασίζεται στις αναλογίες στο *Corpus Theognideum*, το σημείο αναφοράς κατά την ερμηνεία της μετάδοσής του μπορεί να είναι π.χ. η παράδοση του Πινδάρου (βλ. παρακάτω υποσημείωση 77) ή μια μικρή συλλογή ανωνύμων αττικών σκολίων σωζόμενη από τον Αθήναιο (694c–695f = *PMG* 884–908), όπου επίσης εμφανίζονται οι παραλλαγές των ίδιων ελεγείων (βλ. τη σύγκριση των δύο έργων σε COLLINS 2004, κεφ. 9).

³⁰ Εκτενή στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τους LARDINOIS (2006), STEHLE (2006), ALONI και IANNUCCI (2016) αποδεικνύουν ότι κατά την κλασική περίοδο υπήρχε ένα «βιβλίο» με τις ελεγείες που κυκλοφορούσε με το όνομα του Σόλωνος.

³¹ Αυτό ίσως εξηγεί, εν μέρει, τη μορφή της Συλλογής και τη συνθετική πολυπλοκότητά της (δηλ. απουσία της αναμενόμενης ενότητας και αφηγηματικής συνοχής).

δημιουργήθηκαν πιθανώς τον 5ο – 4ο αι. π.Χ.³² και δεν βασιζονταν στα προηγούμενα κείμενα γραμμένα από τον ίδιο τον δημιουργό,³³ αλλά σε μια αδιάκοπη ζωντανή παράδοση, η οποία μέχρι τη στιγμή που έγινε γραπτή ήταν ανοιχτή στις αλλαγές και εξαρτώμενη από τις εκτελεστικές πράξεις.³⁴

Ο Θέογνις, ο Σόλων και το ζήτημα της πατρότητας των σωζόμενων αποσπασμάτων

Η σύγκλιση μεταξύ της Θεογνίδειας Συλλογής και των άλλων δημιουργών παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα:³⁵

χωρίο στο Θεογνίδειο Corpus	δημιουργός του κατά τα <i>testimonia</i>
1) στ. 153–54	Σόλων, απ. 6 (West) = 8 G.-P., στ. 3–4
2) στ. 227–32	Σόλων, απ. 13 (West) = 1 G.-P., στ. 71–76
3) στ. 255–56	<i>epigramma Deliacum</i> , πρβ. Αριστοτέλης, <i>Ηθικά Νικομάχεια</i> 1099a27, <i>Ηθικά Ευδήμεια</i> 1214a5
4) στ. 315–18	Σόλων, απ. 15 (West) = 6 G.-P.

³² Ωστόσο, ο χρόνος δημιουργίας του *Corpus Theognideum* παραμένει αμφιλεγόμενος, επομένως στο κείμενο αυτό το ζήτημα της επιρροής της καταγραφής της θεογνίδειας παράδοσης στη μορφή της μένει ανοικτό.

³³ Ωστόσο πρβλ. REITZENSTEIN 1893, 264–69· JACOBY 1931, 121· RÖSLER 1980, 88 και 1997, 710–11· JOHANSEN 1993, 28–29· PRATT 1995, 181, οι οποίοι πιστεύουν ότι το *Corpus Theognideum* περιλαμβάνει κατά κάποιον τρόπο ένα βιβλίο των «αυθεντικών» ελεγείων (συνήθως στ. 1–254 ή 19–254, δηλ. το *Florilegium Purum*) γραμμένο από τον ίδιο τον Θέογνι (βλ. και SELLE 2008, 381–82 που δείχνει συμπάθεια προς αυτήν την ερμηνεία, υπογραμμίζοντας ταυτοχρόνως τον υποθετικό χαρακτήρα της).

³⁴ Σχετικά με τη χρονολόγηση των Συλλογών (τον 5ο – 4ο π.Χ.) βλ. LARDINOIS 2006· BOWIE 2012· ALONI και IANNUCCI 2016, 159–60.

³⁵ Το κείμενο του *Corpus Theognideum*, εδώ και στη συνέχεια, ακολουθεί την έκδοση YOUNG 1961, του δε Σόλωνος την έκδοση WEST 1972. Όλες οι νεοελληνικές μεταφράσεις της Θεογνίδειας Συλλογής αντλούνται από την έκδοση του ΡΩΜΑ 1997.

5) στ. 425–28	«Ο αφορισμός του Σειληνού», πρβ. Ευριπίδης, <i>Βελλεροφόντης</i> , απ. 285, 1–2· Βακχυλίδης, <i>Επίνοι</i> 5, 160–62· Σοφοκλής, <i>Οιδίπους επί Κολωνών</i> , στ. 100–1· Επίκουρος στον Διογένη Λαέρτιο X, 127 ³⁶
6) στ. 585–90	Σόλων, απ. 13 (West) = 1 G.-P., στ. 65–70
7) στ. 721–26	Σόλων, απ. 24 (West) = 18 G.-P., στ. 1–6
8) στ. 797–98	Μίμνερος, απ. 7 (West) = 12 G.-P. ³⁷
9) στ. 937–40	Τυρταίος, απ. 12 (West) = 9 G.-P., στ. 37–42 ³⁸
10) στ. 1005–8	Τυρταίος, απ. 12 (West) = 9 G.-P., στ. 13–16 ³⁹
11) στ. 1022–24	Μίμνερος, απ. 5. 4–6 (West) = 1. 3–5 G.-P. ⁴⁰
12) στ. 1281–82	Σόλων, απ. 23 (West) = 17 G.-P.

Πίνακας 1. Αντιστοιχίες μεταξύ Θεόγνιδος και των άλλων ποιητών⁴¹

Τα περισσότερα αποσπάσματα της διπλής απόδοσης, δηλαδή τα απ. 1 (στ. 153–54), 2 (στ. 227–32), 4 (στ. 315–18), 6 (στ. 585–90), 7 (στ. 721–26) και 12 (στ. 1281–82), συνδέονται με το όνομα του Σόλωνος. Πριν τα εξετάσουμε, πρέπει να αναφερθεί η εγγύτητα των δύο ποιητών—πράγματι, η ποιητική συμβολή του αττικού νομοθέτη από πολλές απόψεις συγκλίνει με την κληρονομιά του Θεόγνιδος.

Και στους δύο δημιουργούς μπορούμε να βρούμε ηθικές και θρησκευτικές διδασκαλίες, όπως και πολιτικές σκέψεις, νοθεσίες και σχόλια, τα οποία μάλλον αποτελούν απάντηση στις εξελίξεις στο επίπεδο του κοινωνικού και οικονομικού πλαισίου.⁴² Αμφότεροι χρησιμοποιούν

³⁶ Βλ. EASTERLING 2013, 194–95.

³⁷ Βλ. FERRARI 1989, 18–20.

³⁸ Βλ. FERRARI 1989, 12–14· BOWIE 2003.

³⁹ Βλ. FERRARI 1989, 12–14.

⁴⁰ Βλ. FERRARI 1989, 20–23.

⁴¹ Πρβ. COLESANTI 2011, 36.

⁴² RODLECKI 1984, 127. Όπως αναφέρει ο DICKIE (1978, 21–33) και παρόμοια η MORGAN (2008, 30–31), ο Σόλων και ο Θεόγνης μοιράζονται (μαζί με τον Βακχυλίδη, τον Πίν-

την ίδια ποιητική διάλεκτο—επομένως και παρόμοια φρασεολογία, η οποία ενίοτε ενέχει τεράστιο συναισθηματικό απόηχο, καθώς και ιδεολογικό ή ακόμη και «φιλοσοφικό» βάρος.⁴³ Ακόμη, εμφανίζονται και στους δύο κοινοί λεκτικοί συνδυασμοί, όπως οι ποιητικοί «λογότυποι», οι οποίοι, όπως έχει δείξει ο Petro Giannini, χρησιμοποιούνται συνεχώς στην ελεγεία (νοούμενη ως ενιαίο ποιητικό είδος) προερχόμενοι συνήθως από τον Ησίοδο και τον Όμηρο. Επιπλέον, τόσο ο Σόλων, όσο και ο Θέογνις μοιράζονται τις ίδιες ανησυχίες σχετικά με το μέλλον των δικών τους πόλεων και προειδοποιούν τους αποδέκτες των ελεγείων τους για τις πρακτικές των τυράννων και την καταχρηστική εξουσία των «μοναρχών».⁴⁴ Ακόμη, παρόμοιος είναι και ο τρόπος που υποδεικνύουν τις πηγές προβλημάτων και τις πολιτικές διαμάχες («στάσεις»), όπως για παράδειγμα, την απληστία των κατοίκων της πόλης, οι οποίοι προστατεύουν και υπερασπίζονται αποκλειστικά τα δικά τους συμφέροντα.⁴⁵

Επιπροσθέτως, αξίζει να σημειωθεί ότι η ηθική διδασκαλία («υποθήκαι») και των δύο ποιητών συνδέεται στενώς με το κοινωνικά αποδεκτό σύστημα αξιών και με τη νοοτροπία των αρχαίων Ελλήνων. Διαβάζοντας τις ελεγείες τους βρίσκουμε διαρκώς γνωμικά, τα οποία αφενός αντανakλούν τις συνήθειες απόψεις της αρχαϊκής εποχής, αφετέρου θεωρούνται ως τα πολιτιστικά αγαθά που προωθούνταν κυρίως από τους αριστοκράτες υιοθετώντας μια κοινά αποδεκτή «νομιμότητα». Τα γνωμικά είναι καταγεγραμμένα σε λογοτεχνικές μαρτυρίες, οι

δαρο ή τον Σιμωνίδη) την παραδοσιακή, απαισιόδοξη εικόνα της ανθρώπινης κατάστασης, η οποία βασίζεται στις διακυμάνσεις (*vicissitude*) και στην εξάρτηση από τους θεούς και τις δυνάμεις, οι οποίες ξεπερνάνε τις ανθρώπινες ικανότητες.

⁴³ Η χρήση της έννοιας της φιλοσοφίας στο πλαίσιο της αρχαϊκής ποίησης εγείρει εύλογες ανησυχίες όσον αφορά τη δυνατότητα της επανερμηνείας στο πνεύμα της κλασικής εποχής. Τον 4ο αι. π.Χ. ο Θέογνις, όπως και ο Σόλων, θεωρούταν πρώτα από όλα «ἄριστος σύμβουλος» που δημιουργούσε «χρησιμώτατα συμβουλευόντα» (Ισοκράτης II, 42–43) και «ὁ ποιητὴς περὶ οὐδενὸς ἄλλου λόγον πεποιήται ἢ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας ἀνθρώπων» («Ξενοφώντος ἐκ τοῦ περὶ Θεόγνιδος» στον Στοβαίο IV 29γ, 53). Και οι δύο συγγραφείς χρησιμοποιούν έννοιες όπως «ὑβρις» ή «δίκη» οι οποίες, ανάλογα με το περιεχόμενο, φαίνονται να ανήκουν στα διαφορετικά επίπεδα του κοινωνικού διαλόγου—διδασκτικά, ηθικά, θρησκευτικά (βλ. BLAISE 2006, 115–19), όπως και πολιτικά (βλ. NAGY 1985, 53–63· SCAFURO 2006, 181–95· ALONI και IANNUCCI 2016, 163–64). Στην πραγματικότητα, δεν μπορούν σαφώς να διαχωριστούν. Ωστόσο, μερικοί ερευνητές υπογραμμίζουν τη φιλοσοφική σημασία των ελεγείων της Συλλογής του Θεόγνιδος (PERETTI 1953, 329–30· FRÄNKEL 1975).

⁴⁴ *Theognidea*, 39–52· Σόλων, απ. 3.6–11 G.-P.

⁴⁵ Όπως δείχνει η κοινή φράση τους, «ὁ δημόσιος κακός» (Σόλων, απ. 4W, στ. 26· *Theogn.* στ. 50).

οποίες ανήκουν στην αποκαλούμενη «γνωμική ποίηση»,⁴⁶ την οποία συναντάμε μεταξύ άλλων στα αποφθέγματα των Επτά Σοφών⁴⁷ και στα *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* του Ησιόδου.⁴⁸ Συνολικά, από την οπτική γωνία της «εξελικτικής θεωρίας» της αρχαϊκής ποίησης, τόσο ο Σόλων, όσο και ο Θέογνις ανήκουν στην ίδια ποιητική παράδοση και παρά τις σημαντικές φιλοσοφικές ή ιδεολογικές διαφορές⁴⁹ οι ελεγείες τους συμβαδίζουν ως προς την αισθητική.⁵⁰

Ανάλυση ειδικότερων περιπτώσεων

Παρά αυτές τις ιδιαίτερα σημαντικές αναλογίες, μερικές ομοιότητες μεταξύ των κειμένων είναι δύσκολο να ερμηνευθούν μόνο ως μια σύμπτωση. Τέτοιες ομοιότητες συναντάμε σε ένα από τα παλαιότερα (και θεωρούμενα ως γνήσια) χωρία της Συλλογής του Θεόγνιδος, τη «Γνωμολογία προς τον Κύρνο». Η επιβεβαίωση αυτού φαίνεται ήδη στο πρώτο απόσπασμα:

⁴⁶ Με τον όρο αυτόν πρέπει να νοηθούν το ποιητικό είδος το οποίο η Leslie Kurke (1990, 90) αποκάλεσε «ύποθηκαι»: «The genre of *hypothekai* would be characterized by a proem, an address to a specific addressee, sometimes by mythological material, but mainly by a collection of injunctions and traditional wisdom, loosely strung together with gnomic material». Βλ. επίσης Ferrarri 1989, 9–10.

⁴⁷ Για τους Επτά Σοφούς βλ. Martin 1998.

⁴⁸ Ξέρουμε επίσης ότι το σημείο αναφοράς για τους επόμενους ποιητές της αρχαϊκής εποχής, όπως τον Πίνδαρο και πιθανώς τον Θέογνι, ή τη θεογνίδεια παράδοση, ήταν το έργο *Χείρωνος Ὑποθήκαι*, αποδιδόμενο στον Ησιόδο (Παυσανίας 9.31.4, το σχόλιο στον *Πυθ.* 6 του Πινδάρου): βλ. Kurke 1990, 90–95· Σταματοπούλου 2017, 9, 114–17.

⁴⁹ Rodlecki 1984, 117–51· Irwin 2006. Οι φιγούρες του Σόλωνος και του Θεόγνιδος παρουσιάζονται συχνά ως αποδείξεις δύο διαφορετικών ιδεολογιών, μία που συνδέεται με την πόλη των Μεγάρων και μία με την Αθήνα (βλ. π.χ. Nagy 1985, 33–36· Aloni και Iannucci 2016, 163–64).

⁵⁰ Επιπλέον, η σχέση της ελεγειακής ποίησης—ομόφωνα αποδεκτή από τους σύγχρονους ερευνητές—με το φαινόμενο του αρχαϊκού συμποσίου συνάδει με τον ρητορικό χαρακτήρα των ποιημάτων του Σόλωνος και του Θεόγνιδος. Όπως έχει επανειλημμένως υπογραμμιστεί, κατά τη διάρκεια των συμποσίων των αριστοκρατών οι συμποσιαστές δοκιμάζονταν σε σύντομο χρονικό διάστημα σε (μεταξύ άλλων) διάφορα πνευματικά και «λογοτεχνικά» παιχνίδια-διαγωνισμούς. Προφανώς, σύμφωνα με τη Fiona Hobden (2013, 249), η συμμετοχή σε ένα συμπόσιο από την αρχή προσέφερε στα μέλη της αριστοκρατίας την ευκαιρία να παρουσιάσουν τη δική τους φιλοσοφική θέση και να διεκδικήσουν την εξουσία και τον ρόλο της ηθικής αρχής (Ford 2002, 25–45 και Collins 2004, ιδίως το κεφάλαιο 11, επίσης Vetta 1980· βλ. παραπάνω υποσημ. 17). Όσον αφορά τη ρητορική στην ελεγεία, βλ. Περγίνακης 2015, 69–70 και Walker 2000, 154–55, 250, 267–72, που παρουσιάζει την αρχαϊκή ποίηση ως τον παλαιότερο τύπο ρητορικής και έναν συμβατικό τύπο συζήτησης σε δημόσιο χώρο.

Θεογνίδειο Corpus, στ. 153–54	Σόλων, 6W / <i>Αθηναίων Πολιτεία</i> , XII, 2
Τίκειται τοι κόρος ὕβριν, ὅταν κακῶι ὄλβος ἔπηται/ ἀνθρώπωι καὶ ὄτωι μὴ νόος ἄρτιος ἦι.	Τίκειται γὰρ κόρος ὕβριν, ὅταν πολὺς ὄλβος ἔπηται/ ἀνθρώποις ὁπόσοις μὴ νόος ἄρτιος ἦι.
<p>Η απληστία σίγουρα γεννά αλαζονεία, σαν πάνε/ τα πλούτη στον κακό που νου σωστό δεν έχει.</p>	

Πίνακας 2.

Οι στίχοι που βρίσκονται μέσα στη Συλλογή του Θεογνίδος παρατίθενται από τον δημιουργό του έργου *Ἀθηναίων πολιτεία* με το όνομα του Σόλωνος. Ένα άλλο παράδειγμα χωρίου που συμπίπτει με απόσπασμα από τη «Γνωμολογία προς τον Κύρνο» έχει διασωθεί χάρη στον Ιωάννη Στοβαίο (3.9.23) και αποτελεί μέρος από το μεγαλύτερο έργο του Σόλωνος που ξέρουμε, δηλαδή την *Ἐλεγείαν εἰς Μούσας*.⁵¹

Θεογνίδειο Corpus, στ. 227–32	Σόλων, απ. 13W = 1 G.-P (στον Στοβαίο 3.9.23)
<p>Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνθρώποισιν· οἳ γὰρ νῦν ἡμῶν πλείστον ἔχουσι βίον, διπλάσιον σπεύδουσι. τίς ἂν κορέσειεν ἅπαντας; χρήματά τοι θνητοῖς γίνεται ἀφροσύνη, ἅτη δ' ἐξ αὐτῆς ἀναφαίνεται, ἦν ὅποτε Ζεὺς πέμψηι τειρομένοις, ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.</p>	<p>Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κείται· οἳ γὰρ νῦν ἡμέων πλείστον ἔχουσι βίον, διπλασίως σπεύδουσι. τίς ἂν κορέσειεν ἅπαντας; κέρδεά τοι θνητοῖς ὥπασαν ἀθάνατοι, ἅτη δ' ἐξ αὐτῶν ἀναφαίνεται, ἦν ὅποταν Ζεὺς πέμψηι τισομένην, ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.</p>

⁵¹ ΠΕΡΥΣΙΝΑΚΗΣ 2015, 338–39.

Τέμα του πλούτου στους θνητούς κανένα δεν εφάνη-
 τι όσοι από μας περισσότερη έχουνε περιουσία, διπλάσια
 επιθυμούν. Ποιος θα χορτάσει όλους;
 Τα χρήματα στον άνθρωπο φέρνουν παραφροσύνη,
 και συμφορά γεννάει αυτή, σαν θα τη στείλει ο Δίας
 μες στους ανθρώπους κάποτε κι άλλος άλλοτε την έχει.

Πίνακας 3.

Η κοινώς αποδεκτή άποψη, η οποία υποστηρίζει, κατά τους ισχυρισμούς, την αυθεντικότητα της «*Ελεγείας εις Μούσας*» (η οποία υποτίθεται ότι προηγείται χρονικά της δραστηριότητας του Θεόγνιδος) είναι ότι αυτή η ελεγεία έχει ενσωματωθεί στη Συλλογή εσφαλμένα αποδιδόμενη στον ποιητή από τα Μέγαρα.⁵² Ως εξήγηση δίνεται η χρήση συνδετικών μορίων, όπως το «γάρ» ή το «δέ» στο μέρος του «*τοι*» του Θεόγνιδος.⁵³ Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, τα μόρια αυτά στον Σόλωνα ίσως υποδεικνύουν τις σχέσεις με άλλους στίχους, εκείνες που χάσαμε με τη μετατόπιση των στίχων στη Θεογονίδια Συλλογή.⁵⁴ Όμως, όπως παρατήρησε ήδη ο Reitzenstein στο *Epigramm und Skolion*, το «γάρ» ή το «δέ» μπορεί να υπάρχει και στην αρχή μιας ελεγείας.⁵⁵ Γι' αυτό, το «*τοι*» του Θεόγνιδος δεν χρειάζεται κατ' ανάγκη να θεωρηθεί δευτερογενές και άρα να υποδεικνύει ότι οι ελεγείες στη Συλλογή είχαν απομονωθεί αρχικά από το πρωτογενές νοηματικό πλαίσιο τους.

Το πρώτο από τα παραπάνω χωρία (βλ. *Theogn.* στ. 153–54) διαφέρει σαφώς από το κείμενο του Σόλωνος (απ. 6W = 8 G.-P., στ. 3–4).

⁵² WEST 1978, 40–41 και FERRARI 1989, 23–25.

⁵³ *Theogn.* στ. 153 / Σόλων 6W, στ. 3· παρακάτω *Theogn.* στ. 585–90 / Σόλων απ. 13W, στ. 65. Βλ. FERRARI 1989, 23: «(...) effetto evidente del taglio antologico»· ομοίως PERETTI 1953, 36· ADRADOS 1959, 99, 103 και VAN GRONINGEN 1966, 61. Για τις οργανωτικές λειτουργίες του «γάρ» και του «δέ» (*a text organizing function*) βλ. BAKKER και WAKKER 2009, xvi.

⁵⁴ H. SELLE (2008, 218): «Der bei Plutarch als Solonisch überlieferte Vierzeiler (...) ist im Corpus mit der Partikel „fürwahr“ (τοι) anstelle von „denn“ (γάρ), das auf einen für uns verlorenen Zusammenhang hindeutet, unabhängig gemacht».

⁵⁵ REITZENSTEIN 1883, 45–48· KROLL 1936, 90–92· βλ. επίσης C. FARAONE (2008, 46: «Traditionally it was thought that the γάρ explained some previous expression or thought, but Verdenius (...) and Adkins (...) suggest that γάρ, δέ and other so-called continuative particles are sometimes placed at the beginning of elegiac poems»), και τη διδακτορική διατριβή του Jason AFTOSMIS (2010) που δείχνει με πειστικό τρόπο την αφηγηματική λειτουργία των «γάρ» και «δέ» στην αρχαϊκή ποίηση.

Επιπλέον, εισάγει μια καινοτομία, η οποία—όπως παρατήρησε ο M. van der Valk—είναι χαρακτηριστική για τη θεογνίδεια παράδοση.⁵⁶ Στη φράση «τίκτει τοι κόρος ὕβριν, ὅταν κακῶι ὄλβος ἔπηται / ἀνθρώπωι...», η λέξη «κακῶι» (στον κακό, στον παρακατιανό)—απούσα στον Σόλωνα—επιτελεί ειδική και ουσιώδη λειτουργία σε όλη τη Συλλογή. Όπως γράφει ο Περυσινάκης, «τὰ θεογνίδεια εἶναι λόγος γιὰ τὴν ἀρετὴν, τὴν κακία, τὸν ἀγαθὸ καὶ τὸν κακό. (...) Περίπου ἑνενηντα ἀπὸ τοὺς σχεδὸν 1400 στίχους περιέχουν ἕναν τύπο τοῦ ἀγαθός καὶ περίπου 120 φορές ἀπαντοῦν τύποι τοῦ κακός».⁵⁷ Η συνύπαρξη της έννοιας του «κακού» και του «αγαθού» παρατηρείται ταυτόχρονα τόσο στο κοινωνικο-πολιτικό επίπεδο (ως το ὄργανο καθορισμοῦ της ιδιότητας ενός μέλους ιδιαίτερης κοινωνικῆς τάξης ἢ του προσδιοριστικῆς χαρακτηριστικῆς της), ὅσο και στο ἠθικο-θρησκευτικῆς (ο «αγαθός» ως δίκαιος και ευσεβής).⁵⁸ Ὅμως, αὐτὴ ἡ διαφορὰ, ὅποτε μπορεῖ να ἐξηγηθεῖ ἀπὸ ἰδεολογικὴ σκοπιὰ, δεν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην ὅτι το κείμενο του Σόλωνος εἶχε τροποποιηθεῖ και ὅτι το «κακῶι» ἀποτελεῖ «παράρτημα».⁵⁹ Ἀν ὑποθεθεῖ ὅτι και οἱ δυο ἐλεγείες βασίζονται στην ἴδια ποιητικὴ παράδοση, οἱ διαφορὲς μεταξύ αὐτῶν ἐνδέχεται να εἶναι τόσο στοιχεῖα της πραγματικότητας ἐκείνου του καιροῦ και συνέπειες των «ποιητικῶν ἐκτελέσεων», ὅσο και ἡ ἐκφραση των ἐνδιαφερόντων των ἀκροατῶν οἱ οἱοῖσι συμμετείχαν ἐνεργά στις ἰδεολογικὲς και φιλοσοφικὲς διαμάχες και συζητήσεις που διαιρούσαν τους συγχρόνους τους.

Ἡ ἀντίθεση μεταξύ του «καλοῦ» και «κακού» εἶναι σημαντικὴ και σε ἕνα ἄλλο ἀπόσπασμα με διπλὴ ἀπόδοση, δηλ. στους στ. 585–90 του Θεογνίδειου Corpus, ὅπου το ἐπίρρημα «καλῶς» (*Theogn.* στ. 589) ἀντιτίθεται στο «κακῶς» της παραλλαγῆς του Σόλωνος (στ. 69):

Θεογνίδειο Corpus, στ. 585–90	Σόλων, ἀπ. 13W = 1 G.-P., w. 65–70
----------------------------------	---------------------------------------

⁵⁶ VAN DER VALK 1956, 70: «(...) a variation which is characteristic of Theognis, as we know him from his poetry».

⁵⁷ ΠΕΡΥΣΙΝΑΚΗΣ 2015, 418.

⁵⁸ Βλ. σχετικὰ CERRI 1968.

⁵⁹ FERRARI 1989, 23: «la ripresa di Solone».

<p>πάσιν τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν/ πῆι <u>σχήσειν μέλλει πρήγματος</u> ἀρχομένου·/ ἀλλ' ὁ μὲν <u>εὐδοκιμῆν</u> πειρώμενος οὐ προνοήσας/ εἰς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν·/ τῷ δὲ <u>καλῶς ποιεῦντι</u> θεὸς περὶ πάντα τίθησιν/ συντυχίην ἀγαθὴν, ἔκλυσιν ἀφροσύνης.</p> <p>Σ' ὅλα τα ἔργα κίνδυνος, κανεῖς μας δε γνωρίζει/ σαν ἓνα ἔργο (<u>πρήγμα</u>) ξεκινά πού πρόκειται ν' ἀράξει·/ καὶ κάποιος που <u>προσπαθεῖ σκληρὰ να προστατεῦει τὴν τιμὴ του (εὐδοκιμῆν)</u>, χωρὶς να προνοήσει·/ σε βαριά πέφτει συμφορὰ (ἀτη) που 'ναι συχνὰ μεγάλη·/</p>	<p>πάσι δε τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν/ πῆι <u>μέλλει σχήσειν χρήματος</u> ἀρχομένου·/ ἀλλ' ὁ μὲν <u>εὐ ἔρδειν</u> πειρώμενος οὐ προνοήσας/ ἐς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν·/ τῷ δὲ <u>καλῶς ἔρδοντι</u> θεὸς περὶ πάντα δίδωσιν/ συντυχίην ἀγαθὴν, ἔκλυσιν ἀφροσύνης.</p> <p>Σ' ὅλα τα ἔργα κίνδυνος, κανεῖς μας δε γνωρίζει/ σαν ἓνα ἔργο (<u>χρήμα</u>) ξεκινά πού πρόκειται ν' ἀράξει·/ καὶ κάποιος που προσπαθεῖ <u>να κάνει το καλὸ (εὐ ἔρδειν)</u>, χωρὶς να προνοήσει·/ σε βαριά πέφτει συμφορὰ (ἀτη) που 'ναι συχνὰ μεγάλη·/</p>
<p>καὶ σ' ὅποιον κάνει το καλό⁶⁰ δίνει ο θεὸς σε ὅλα/ τύχη καλὴ καὶ λύτρωση ἀπὸ τὴν αμυαλιὰ του. (μετάφρ. Χ. Γ. Ρώμας, με ἀλλαγές)</p>	

Πίνακας 4.

Ανάλογα με τὴν ἐπιλογή τῶν λέξεων ἀλλάζει καὶ ἡ διατύπωση τοῦ κειμένου. Τα δύο ἀποσπάσματα ἐκφράζουν τὴν ἰδέα που μπορούμε να βρούμε σε ὅλη τὴν ἀρχαϊκὴ ποίηση, ἰδιαίτερα σε αὐτὰ τα κείμενα που συνδέονται με τὴ «γνωμικὴ παράδοση» (βλ. ἀνωτέρω), τὴν πεποίθηση, δηλαδή, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ θέληση καὶ τὴ βούληση τῶν θεῶν:⁶¹ γενικὰ, μπορεῖ να εἰπωθεῖ ὅτι οἱ δύο παραλλαγές τῆς ἐλεγεῖας⁶² ἀντιμετωπίζουν—ὄχι ἀποκλειστικὰ—το ζήτη-

⁶⁰ Ο Ρώμας ἀκολουθεῖ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Μ. West, που στο ἀπόσπασμα τοῦ Σόλωνος το παρατιθέμενο ἀπὸ τὸν Στοβαῖο χρησιμοποιεῖ «κακῶς» στὴ θέση τοῦ «καλό».

⁶¹ HARRISON 2007, 376.

⁶² Ὅσον ἀφορᾶ τὴ φερόμενη ἀσυνέπεια τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Σόλωνος 13W, βλ.

μα της θεϊκής δικαιοσύνης και της δίκαιης ανακατανομής αγαθών. Με άλλα λόγια, θίγουν τη σχέση μεταξύ του «πλούτου» (των υπαρχόντων, της ευημερίας, των πλεονεκτημάτων) και της δίκαιης διαδικασίας.

Όσον αφορά το περιεχόμενο του αποσπάσματος του Σόλωνος, το θεμελιώδες θέμα συγκεντρώνεται γύρω από μερικές έννοιες-κλειδιά: α) ο «πλούτος» και το τέρμα του (στ. 71) και β) το «κέρδος», νοούμενο ως δωρεά ενός θεού, το οποίο έχει στη συνέχεια ως αποτέλεσμα την «ἄτη», την «τυφλότητα» και τελικά την καταστροφή. Κατά τη σολώνεια εκδοχή, στον κόσμο του Δία δεν υπάρχουν συμπτώσεις και ο θεός σχεδόν πάντα παίρνει την εκδίκηση («*τοιαύτη Ζηγὸς πέλεται τίσις*», στ. 25), αν και δεν τιμωρεί όλους όσοι το αξίζουν («*οὐδ' ἔφ' ἐκάστωι*»). Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, ο Δίας διασφαλίζει τη δικαιοσύνη, από την οποία κανείς δεν πρόκειται να ξεφύγει (στ. 26–27).⁶³ Εντούτοις, επιβάλλεται η παρατήρηση ότι, καθώς εξετάζεται το απόσπασμα, η κατάσταση καθίσταται ολοένα και πιο πολύπλοκη. Κάποιος θα νόμιζε ακόμα ότι η «*Ελεγεία εἰς Μούσας*» πρέπει να αναγνωσθῆι ως μια κριτική των κοινά αποδεκτών θρησκευτικών ιδεών ή αλλιώς ως αντι-θεοδικία, σύμφωνα με την οποία ο Δίας παραβλέπει τη δική μας συμπεριφορά και περιφρονεί τελείως την περίπτωση του αγαθού και του κακού. Παρ' όλα αυτά, όπως υποστηρίζει η Μαρία Νούσια, δεν πρόκειται για την απαξίωση δημοφιλών θρησκευτικών απόψεων, ούτε για την αμφιβολία για τον Δία και τη θεϊκή δικαιοσύνη, αλλά για τη στενότητα της ανθρώπινης σκέψης και την ασυμμετρία μεταξύ των προθέσεων και των αποτελεσμάτων των ανθρώπινων πράξεων.⁶⁴

Στην παραλλαγή του Θεόγνιδος οι στίχοι με τη φρασεολογική αλλαγή αποκτούν εντελώς διαφορετική σημασία. Καταρχάς, ο ποιητής αντιπαραθέτει δύο μορφές ανθρώπινων συμπεριφορών σύμφωνα με τις κατηγορίες του «κακού» και του «αγαθού»—πανταχού παρούσες σε όλη τη Συλλογή. Οι ενισχυμένοι με το απαρέμφατο «*εὐδοκιμεῖν*» στίχοι του ποιήματος συνθέτουν την εικόνα ενός ανθρώπου, ο οποίος ενδιαφέρεται μόνο για τη δική του φήμη και υπόληψη. Ως μοντέλο συμπεριφοράς παρουσιάζεται κάποιος που «κάνει το καλό» και το κεντρικό ζήτημα αποκτά ηθική διάσταση:⁶⁵ ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για τις

NUSSIA-FANTUZZI 2010, 127–39· ALONI και IANNUCCI 2016, 157.

⁶³ FERRARI 1989, 25–26.

⁶⁴ NOUSSIA 2006, 152–53. Παρόμοια ιδέα υπάρχει και στα *Θεογνίδια* (στ. 373–400), βλ. HARRISON 2007, 379.

⁶⁵ Βλ. το σχόλιο της Αικατερίνης ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ για τους στ. 227–32 του *Corpus Theognideum* στον ιστότοπο του Τμήματος Φιλολογίας του ΑΠΘ, που λειτουργεί στο

ενέργειές του και η μοίρα του εξαρτάται αποκλειστικά από τον ίδιο.⁶⁶ Η συμφορά απειλεί μόνο αυτόν που προσπαθεί να αποκτήσει κοινωνική φήμη χωρίς να το αξίζει. Επιπλέον, η υποταγή στον Δία και στις απαιτήσεις της δικαιοσύνης αποδίδει οφέλη («*συντυχίη*») και μας απομακρύνει από την «*ἀφροσύνη*», δηλ. την ηλιθιότητα.⁶⁷

Όσον αφορά τη λέξη «*ἀφροσύνη*», τη βρίσκουμε και στους στ. 227–32 της Συλλογής, όπου συνδέεται με τα «*χρήματα*».⁶⁸ Σε πολυάριθμα χωρία της Θεογνίδειας Συλλογής τα «*χρήματα*» παρουσιάζονται ως πηγή δυστυχίας.⁶⁹ Υπό αυτή την έννοια έχει μεγάλη σημασία το θέμα του πλουτισμού, ιδιαίτερα το να πλουτίζει κανείς μέσω εξαπάτησης («*ἀδίκως χρήματα πασάμενος*»⁷⁰), αφού η απόκτηση χρημάτων εξαρτάται από τη θέληση του Δία.⁷¹ Έχοντας κατά νουν τα παραπάνω, πώς μπορούμε, άραγε, να ερμηνεύσουμε τη σημασία της λέξης «*χρήματα*»; Ας σημειωθεί ότι εκεί που ο Σόλων χρησιμοποιεί το «*κέρδος*» (13W, στ. 74), στα Θεογνίδια βρίσκεται η λέξη «*χρήματα*» (στ. 230) και από την άλλη, στο «*χρήμα*» του Σόλωνος (13W, στ. 66) αντιστοιχεί το «*πρήγμα*» του Θεόγνιδος (στ. 586). Η κύρια διαφορά μπορεί να οφείλεται στη μεταβολή της οικονομίας και στις οικονομικές αλλαγές, οι οποίες συνδυάζονται με τη γένεση του νομίσματος—με την έννοια του θεσμοθετημένου χρήματος.⁷² Αυτό είναι κατ' εξοχήν προφανές στην ελεγεία όταν ο ποιητής επικρίνει εκείνους που ανήκουν στην αριστοκρατική «*τάξη*» και ταυτόχρονα παντρεύονται για τα λεφτά με τα μέλη της «*χαμηλής*»—μάλλον της μεσαίας—«*τάξης*».⁷³ Ακόμη, το «*χρήμα*»

πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Ελεγειακή ποίηση στην Αρχαία Ελληνική και Λατινική λογοτεχνία» (επιμ. Θ. Παπαγγελής), <<https://www.lit.auth.gr/ancientelegy/commentarii/index.php>> (τελευταία επίσκεψη: 05.03.2020).

⁶⁶ VAN GRONINGEN 1966, 232–35.

⁶⁷ Παρόμοια ιδέα στο *Theogn.* στ. 197–208, 731–52.

⁶⁸ «*κέρδεα*» στον Σόλωνα, απ. 13W, 71–76.

⁶⁹ Βλ. στ. 83–86, 149–50, 315–18, 523–26, 649–52, 683–84, 699–718, 751–52, 753–56, 1059–62, 1109–14, 1115–16, 1116–17.

⁷⁰ *Theogn.* στ. 146. Πρβλ. στ. 753: «*Ταῦτα μαθὼν φίλ' ἑταίρε δικαίως χρήματα ποιῶν*».

⁷¹ *Theogn.* στ. 197–98.

⁷² SELLE 2008, 244: «Reiche gab es zwar schon vor der Erfindung des Geldes, und das Wort *χρήματα* („Güter, Geld“) setzt die Existenz von Münzen keineswegs voraus. Doch die Erregung, die aus der Menge und dem Ton der mit diesem Thema befassten Gedichte spricht, lässt sich nur mit dem wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Umbruch erklären, der mit der Entstehung des Geldes einherging – einer Neuerung, die zugleich Folge und Triebkraft dieses Umbruchs war». Βλ. επίσης KURKE 1989· SEAFORD 2004, 88–90, 170–71.

⁷³ *Theogn.* στ. 183–92 και συγκεκριμένα στ. 189 «*Χρήματα μὲν τιμῶσι*». Επίσης, βλ.

στην παλαιότερη παράδοση δεν χαρακτηρίζεται ούτε θετικά ούτε αρνητικά,⁷⁴ ενώ στη Θεογνίδεια Συλλογή χρησιμοποιείται υπό στενότερη έννοια από ό,τι συνήθως, πιθανώς με τη σύγχρονη σημασία του όρου.

* * *

Συμπερασματικά, σύμφωνα με κρατούσες απόψεις το *Corpus Theognideum* είναι μια ανθολογία αποτελούμενη από διάφορα αποσπάσματα διαφόρων ποιητών, μεταξύ άλλων και του Σόλωνος, «ξαναχρησιμοποιημένα» και προσαρμοσμένα στις ανάγκες της νέας δημιουργίας.⁷⁵ Εν τούτοις, επειδή οι διαφορές που υφίστανται μεταξύ των δύο παραλλαγών των ίδιων ελεγείων εμφανίζονται σκόπιμες, κατά κάποιον τρόπο τυποποιημένες και, επιπλέον, όσον αφορά τον Θεόγνι, συνεπείς με το γενικότερο πλαίσιο όλης της Συλλογής του (βλ. ανωτέρω το παράδειγμα «χρήματα» / «κέρδεα»), αξίζει να αναρωτηθούμε αν η αναζήτηση του «ιδανικού» και «αυθεντικού» κειμένου σε περίπτωση μιας προφορικής ποιητικής παράδοσης είναι καθόλου δικαιολογημένη.⁷⁶ Υφίσταται πράγματι μια «καταλληλότερη»—πλησιέστερη στο υποτιθέμενο πρωτότυπο—κειμενική παραλλαγή; Η αρχαϊκή ποίηση θεωρώ ότι απαιτεί σχετικά ένα εντελώς διαφορετικό πρίσμα από αυτό που συνδέεται με την κλασική κριτική κειμένου:⁷⁷ ένα θεωρητικό μοντέλο το οποίο θα

BRAVO 1977, 13· NAGY 1985, 54–55· WALKER 2000, 145. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η οικονομική άποψη εξαντλεί πλήρως την έννοια αυτής της ελεγείας.

⁷⁴ *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, στ. 30–32, 300–1, 411, 476, 686· βλ. SEAFORD 2004, 88.

⁷⁵ FERRARI 1989, 24–25.

⁷⁶ Πρβλ. ANDREWS 2013, 65: «The older practice of philology, whose methods are taken from traditional classical philology, emphasizes the “ideal” text whose authority supersedes that of any surviving witnesses; the specific ideal text in question might be the author’s original, the recoverable archetype, or even the emended and conjectured version of a sole surviving witness. Conversely, the emphasis of new philology is on the “real” text as it has been preserved, received, annotated, and used. The distinction between “ideal” and “real” is a simple shift that nevertheless prescribes radically different working methods».

⁷⁷ Βάσει των όρων της «Νέας Φιλολογίας», βλ. NAGY 1996, 10· BAISCH 2001· ANDREWS 2013· KLOOSTER 2014. Την ανωτέρω προσέγγιση επιβεβαιώνουν οι μελέτες του PHILLIPS (2016) σε σχέση με την κειμενική μετάδοση του Πινδάρου, η ποίηση του οποίου αποτελεί ένα άλλο παράδειγμα της παράδοσης που σώθηκε ως τις μέρες μας απευθείας μέσω των χειρογράφων. Εξετάζοντας τις αρχαϊκές μαρτυρίες, π.χ. τα σχόλια και τους παπύρους που περιλαμβάνουν τα πινδαρικά αποσπάσματα από τις σύγχρονές τους συλλογές, ο Phillips δείχνει ότι κάθε αρχαϊκή έκδοση ποιημάτων, λόγω του χαρακτήρα της προφορικής μετάδοσης και εξαιτίας της φύσεως των παραγωγών των ποιητικών κειμένων, πρέπει να θεωρηθεί ως μοναδικό έργο ενός συντάκτη και το αποτέλεσμα της σταθεροποίησης μιας παράδοσης (PHILLIPS 2016, 59–60).

λάμβανε υπόψη τη δυναμική που χαρακτηρίζει την ποίηση μεταδιδόμενη διά του συνεχούς προφορικού λόγου και της μουσικής. Εφόσον τα ποιητικά έργα τα οποία έχουμε στη διάθεσή μας αποτελούν επιβεβαίωση του προφορικού πολιτισμού, ως προς το ζήτημα αυτό πρέπει επίσης να συνυπολογίσουμε ότι η μορφή ενός κειμένου έχει επηρεαστεί άμεσα από το φαινόμενο της επιτέλεσης (*performance*): κάθε κειμενική παραλλαγή μαζί με τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά δεν είναι κατά το μάλλον ή ήττον τέλειος «κλάδος» της μετάδοσης, αλλά μαρτυρία μιας μοναδικής εκτελεστικής πράξης και των αμέτρητων επανεκτελέσεων (*reperformances*) οι οποίες προηγήθηκαν από αυτήν.⁷⁸

Όπως έχουμε δει, με την ανάπτυξη των ερευνών για την προφορική παράδοση και μαζί με την αλλαγή της ερευνητικής προσέγγισης της αρχαϊκής ποίησης («η επιτελεστικο-πραγματιστική στροφή»), οι διαφορές μεταξύ των αποσπασμάτων της Θεογνίδειας Συλλογής και του Σόλωνος άρχισαν να θεωρούνται ολοένα και περισσότερο μαρτυρίες συμποσιακών πράξεων, παραστάσεων και αυτοσχεδιασμού. Επομένως, οι ομοιότητες μεταξύ των δύο ελεγείων μπορούν να ερμηνευθούν ως στοιχεία των ποιητικών κανόνων και της γενικής παράδοσης τα οποία προκύπτουν από εκτελεστικές πράξεις και από μνημονικές τεχνικές, ή από τις επανεκτελέσεις, οι οποίες ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις της στιγμής και, επομένως, μετέτρεπαν—ανάλογα με τις μεταβαλλόμενες συνθήκες—τη δομή και τη μορφή ενός ποιήματος. Συνεπώς, οι ελεγείες που βρίσκονται στη Θεογνίδεια Συλλογή, εν αντιθέσει προς όσα υποστηρίζει π.χ. ο van Groningen,⁷⁹ δεν αποτελούν το έργο ενός «μικρού υπερηθικολόγου», ο οποίος είχε χρησιμοποιήσει τα αποσπάσματα του Σόλωνος για να εκφράσει τις δικές του σκέψεις σχετικά με το θέμα της δικαιοσύνης. Αντιθέτως, οι «θεογνίδειες» παραλλαγές είναι ένα ενδιαφέρον παράδειγμα αυτού που ο Paul Ricoeur ονομάζει «αυτονομία του κειμένου». Μέσω της συγκριτικής ανάλυσης των δύο ποιημάτων που υποτιθέμενα προέρχονται από τον ίδιο ποιητή παρατηρούμε πώς ένα περιεχόμενο ελευθερώνεται κατά την προφορική του διάδοση από τα πρωτογενή πλαίσιά του και τοποθετείται σε ένα νέο μοντέλο κατανόησης.⁸⁰ Όμως, αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ένα κείμενο μπορεί να θεωρηθεί ως παλαιότερο από το άλλο. Εν πάση περιπτώσει, φαίνεται

⁷⁸ Όπως υποστηρίζει ο Bernard CERQUIGLINI (1989, 62), κάθε κείμενο γραμμένο πριν από την ανακάλυψη της τυπογραφίας αποτελεί μια παραλλαγή· βλ. επίσης BAISCH 2001.

⁷⁹ VAN GRONINGEN 1966, 235· ομοίως ADRADOS 1959, 98–99.

⁸⁰ RICOEUR 1990.

πιθανότερο ότι και οι δύο παραλλαγές, αντλημένες από την ίδια ποιητική παράδοση, κυκλοφορούσαν σε διάφορα συμποτικά περιβάλλοντα και ως εκ τούτου, εξέφραζαν διαφορετικές απόψεις σχετικά με παρόμοια ζητήματα (π.χ. η θεϊκή «δίκη», ο προσωποπαγής χαρακτήρας της ευθύνης και των ποινών, οι κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές, η γέννηση του νομίσματος).

Jan Skarbek-Kazanecki

Επίκουρος καθηγητής Τμήματος Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Łódź της Πολωνίας
jan.skarbek@unilodz.eu

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- ADRADOS, F. R. 1959. *Líricos Griegos: Elegiacos y Yambógrafos Arcaicos (siglos VII–V a.C.)*, τ. II. Βαρκελώνη: Alma Mater.
- ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ, Λ. 2009. *Αείδετο πᾶν τέμενος. Οι χορικές παραστάσεις και το κοινό τους στην αρχαϊκή και πρώιμη κλασική περίοδο*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- AFTOSMIS, J. 2010. *Paradigm and Discourse in Archaic Greek Poetry*. Στάνφορντ: Stanford University Press, <<https://stacks.stanford.edu/file/druid:cr595nv7171/Aftosmis%202010augmented.pdf>> (20.10.2019).
- ALONI, A. 1998. *Cantare glorie di eroi: comunicazione e performance poetica nella Grecia arcaica*. Τορίνο: Scriptorium.
- ALONI, A. και IANNUCCI, A. 2016. Writing Solon. Στο: SWIFT και CAREY (επιμ.) 2016, 155–73.
- ANDREWS, T. L. 2013. The Third Way: Philology and Critical Edition in the Digital Age. *Variants* 10: 61–76, <<https://boris.unibe.ch/43071/>> (20.10.2019).
- BAISCH, M. 2001. Altgermanistische Editionswissenschaft. Στο: A. BOHENKAMP-RENKEN και H. W. GABLER (επιμ.), *Kompendiu der Editionswissenschaft*, <<http://www.edkomp.unimuenchen.de/CD1/A1/Altgerm-A1-MB.html>> (20.11.2019).
- BAKKER, S. J. και WAKKER, G. C. 2009. Introduction. Στο: S. J. BAKKER και G. C. WAKKER (επιμ.), *Discourse Cohesion in Ancient Greek* (Amsterdam Studies in Classical Philosophy, 16). Λέιντεν/Βοστώνη: Brill, xi–xx.

- BIERL, A. 2009. *Ritual and Performativity: The Chorus in Old Comedy*. Ουάσιγκτων: Center for Hellenic Studies.
- BLAISE, F. 2006. Poetics and politics: tradition re-worked in Solon's 'Eunomia' [Poem 4]. Στο: ΒΛΟΚ και LARDINOIS (επιμ.) 2006, 114–33.
- ΒΛΟΚ, J. Η. και Α. Ρ.Μ.Η. LARDINOIS (επιμ.) 2006. *Solon of Athens. New Historical and Philological Approaches (Mnemosyne, Suppl. 272)*. Λέιντεν/Βοστώνη: Brill.
- BOWIE, E. I. 2003. L'éloge dans le symposium. *Pallas* 61: 137–65.
- _____, 2012. An Early Chapter in the History of the *Theognidea*. Στο: Χ. ΡΙΟΥ και J. ΡΩΤΟΥΛΑΣ (επιμ.), *Approaches to Archaic Greek Poetry* (Orione, 5). Μεσσήνη: Dipartimento di Scienze dell'Antichità – Università degli Studi di Messina, 121–48.
- BRAVO, B. 1977. Remarques sur les assises sociales, les formes d'organisation et la terminologie du commerce maritime grec à l'époque archaïque. *Dialogues d'histoire ancienne* 3: 1–59.
- BRUSUELAS, J. H. 2016. 5265. Theognis, Elegies 1117–40. Στο: J. H. BRUSUELAS και C. ΜΕΚΚΑΡΕΛΛΟ (επιμ.), *The Oxyrhynchus Papyri*, τ. LXXXI. Λονδίνο: Egypt Exploration Society, 47–51.
- BUDELMANN, F. 2009. Introducing Greek Lyric. Στο: F. BUDELMANN (επιμ.), *The Cambridge Companion to Greek Lyric*. Κέιμπριτζ/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1–18.
- CARRIÈRE, J. 1948. *Théognis. Poèmes élégiaques. Texte établi et traduit*. Παρίσι: Les Belles Lettres.
- CERQUIGLINI, B. 1989. *Éloge de la variante: Histoire critique de la philology*. Παρίσι: Seuil.
- CERRI, G. 1968. La terminologia sociopolitica di Teognide: I. L'opposizione semantica tra αγαθός–έσθλος e κακός–δειλός. *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 6: 7–32.
- _____, 1991. Il significato di 'sphregis' in Teognide e la salvaguardia dell'autenticità testuale nel mondo antico. *Quaderni di Storia* 17.33: 21–40.
- COLESANTI, G. 2011. *Questioni teognidee. La genesi simposiale di un corpus di elegie*. Ρώμη: Edizioni di Storia e Letteratura.
- COLLINS, D. 2004. *Master of the Game: Competition and Performance in Greek Poetry*. Ουάσιγκτων: Center for Hellenic Studies.
- DICKIE, M. 1978. The Argument and Form of Simonides 542 PMG. *Harvard Studies in Classical Philology* 82: 21–33.
- EASTERLING, P. E. 2013. Sophocles and the Wisdom of Silenus: a Reading of *Oedipus at Colonus* 1211–48. Στο: D. L. CAIRNS (επιμ.), *Tragedy and Archaic Greek Thought*. Σουόνσι: Classical Press of Wales, 193–204.
- FARAONE, C. A. 2008. *The Stanzaic Architecture of Early Greek Elegy*. Οξφόρδη/Νέα Υόρκη: Oxford University Press.

- FERRARI, F. 1989. Uso e riuso del canto simposiale: Teognide e l'eglia greca arcaica. Στο: F. FERRARI (επιμ.), *Teognide. Elegie: introduzione, traduzione e note*. Μιλάνο: Biblioteca Universale Rizzoli, 5–45.
- FIGUEIRA, T. J. και NAGY, G. (επιμ.) 1985. *Theogonis of Megara: Poetry and the Polis*. Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press.
- FINNEGAN, R. 1977. *Oral Poetry: Its Nature, Significance and Social Context*. Κέμπριτζ/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.
- FORD, A. 2002. *The Origins of Criticism: Literary Culture and Poetic Theory in Classical Greece*. Πρινστον/Οξφόρδη: Princeton University Press.
- FRÄNKEL, H. 1975. *Early Greek Poetry and Philosophy: A History of Greek Epic, Lyric, and Prose to the Middle of the Fifth Century*, μτφρ. Μ. Hadas και J. Willis. Νέα Υόρκη/Λονδίνο: Blackwell Publishers.
- GAGNÉ, R. 2013. *Ancestral Fault in Ancient Greece*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- GENTILI, B. 2006. *Poesia e pubblico nella Grecia antica. Da Omero al V secolo*. Μιλάνο: Feltrinelli.
- GENTILI, B. και CATENACCI, C. 2007. *Polinnia. Poesia greca arcaica*. Μεσσήνη/Φλωρεντία: Casa Editrice G. D'Anna.
- GENTILI, B. και PRATO, C. (επιμ.) 1988. *Poetarum elegiacorum testimonia et fragmenta*. Λειψία: Bibliotheca Teubneriana.
- GERBER, D. E. (επιμ.) 1999. *Greek Elegiac Poetry. From the Seventh to the Fifth Centuries BC*. Κέμπριτζ, Μασσαχουσέτη/Λονδίνο: Harvard University Press.
- VAN GRONINGEN, B. A. 1966. *Théognis : le premier livre, Édité avec un commentaire*. Άμστερνταμ: Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij.
- GIANNINI, P. 1973. Espressioni formulari nell'eglia greca arcaica. *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 16: 7–78.
- HADJIMICHAEL, T. A. 2019. *The Emergence of the Lyric Canon*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- HALVERSON, J. 1992. Goody and the Implosion of Literacy Thesis. *Man* 27.2: 301–17.
- HARRISON, T. 2007. Greek Religion and Literature. Στο: D. OGDEN (επιμ.), *A Companion to Greek Religion*. Οξφόρδη: Blackwell, 373–84.
- HAVELOCK, E. A. 1963. *Preface to Plato*. Κέμπριτζ, Μασσαχουσέτη/Λονδίνο: Harvard University Press.
- _____, 1978. *The Greek Concept of Justice: From Its Shadow in Homer to Its Substance in Plato*. Κέμπριτζ, Μασσαχουσέτη/Λονδίνο: Harvard University Press.
- HIGHBARGER, E. L. 1927. A New Approach to the Theognis Question. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 58: 170–98.
- HOBDEN, F. 2013. *The Symposium in Ancient Greek Society and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- IRWIN, E. 2006. The transgressive elegy of Solon? Στο: BLOK και LARDINOIS (επιμ.) 2006, 36–78.

- JACOBY, F. 1931. *Theognis* (Sonderausgabe aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, 10). Βερολίνο: de Gruyter.
- JOHANSEN, H. F. 1993. A Poem by Theognis (Thgn. 19–38) (II). *Classica et Mediaevalia* 44: 5–29.
- KLOOSTER, J. 2014. New Philology and Ancient Editors: Some Dynamicis of Textual Criticism. Στο: R. BOD, T. WESTSTEIJN και J. MAAT (επιμ.), *The Making of the Humanities III*. Άμστερνταμ: Amsterdam University Press, 251–65.
- KNOX, B. M. W. 1989. Theognis. Στο: P. E. EASTERLING και B. M. W. KNOX (επιμ.), *The Cambridge History of Classical Literature*, τόμ. 1: *Greek Literature*, μέρος 1: *Early Greek Poetry*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 95–104.
- KOTANSKY, R. 1993. *P. Berol.* 21220 = Theognis, *Elegiae* I, 917–933. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 96: 1–5.
- KROLL, J. 1936. *Theognis-Interpretationen*. Λειψία: Dieterich.
- KURKE, L. 1989. Καπηλεία and Deceit: Theognis 59–60. *American Journal of Philology* 110.4: 535–44.
- _____, 1990. Pindar’s Sixth Pythian and the Tradition of Advice Poetry. *Transactions of the American Philological Association* 120: 85–107.
- LARDINOIS, A. P.M.H. 2006. Have we Solon’s verses? Στο: BΛΟΚ και LARDINOIS (επιμ.) 2006, 15–35.
- LEAR, A. 2011. The pederastic elegies and the autorship of the Theognidea. *The Classical Quarterly* 61.2: 378–93.
- LESKY, A. 1983. *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Γ. Τσοπανάκης. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- MALTOMINI, F. 2003. Theognidea. Στο: M. S. FUNGHI (επιμ.), *Aspetti di letteratura gnomica nel mondo antico*, 1. Φλωρεντία: Olschki, 203–24.
- MARTIN, R. 1998. The Seven Sages as Performers of Wisdom. Στο: C. DOUGHERTY και L. KURKE (επιμ.), *Cultural Poetics in Archaic Greece: Cult, Performance, Politics*. Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 108–30.
- MORGAN, K. 2008. Generic ethics and the problem of badness in Pindar. Στο: I. SLUITER και R. ROSEN (επιμ.), *Kakos. Badness and Anti-Value in Classical Antiquity*. Λέιντεν/Βοστώνη: Brill, 29–57.
- NAGY, G. 1983. Poet and Tyrant: “Theognidea” 39–52, 1081–1082b. *Classical Antiquity* 2: 83–91.
- _____, 1985. Theognis and Megara: A Poet’s Vision of His City. Στο: FIGUEIRA και NAGY (επιμ.) 1985, 22–81.
- _____, 1996. *Poetry as Performance: Homer and Beyond*. Κέμπριτζ/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.
- _____, 2002. *Plato’s Rhapsody and Homer’s Music. The Poetics of the Panathenaic Festival in Classical Athens*. Ουάσιγκτων & Αθήνα: Center for Hellenic Studies & Foundation of the Hellenic World.
- NIETZSCHE, F. 2015. *De Theognide Megarensi. Nietzsche on Theognis of Megara*.

- A bilingual edition*, μτφρ. R. M. Kerr, <<http://www.thenietzschechannel.com/worksunpub/youth/dtm-2015-kerr.pdf>> (08.10.2018).
- NOUSSIA, M. 2006. Strategies of Persuasion in Solon's Elegies. Στο: BLOK και LARDINOIS (επιμ.) 2006, 279–93.
- NOUSSIA-FANTUZZI, M. 2010. *Solon the Athenian: The Poetic Fragments (Mnemosyne, Suppl. 326)*. Λέιντεν/Βοστώνη: Brill.
- PERETTI, A. 1953. *Teognide nella tradizione gnomologica*. Πίζα: Libreria Goliardica Editrice.
- ΠΕΡΥΣΙΝΑΚΗΣ, Ι. Ν. 2015. *Αρχαϊκή λυρική ποίηση. Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία. Προβλήματα ερμηνείας και μετάφρασης της αρχαϊκής ελληνικής λογοτεχνίας. Μια ερμηνευτική προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- PHILLIPS, T. 2016. *Pindar's Library: Performance Poetry and Material Text*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- PODLECKI, A. J. 1984. *The Early Greek Poets and their Times*. Βανκούβερ: University of British Columbia Press.
- PRATT, L. H. 1995. The seal of Theognis, writing, and oral poetry. *American Journal of Philology* 116.2: 171–84.
- REITZENSTEIN, R. 1893. *Epigramm und Skolion. Ein Beitrag zur Geschichte der alexandrinischen Dichtung*. Γκίσεν: J. Ricker.
- ΡΙΚΕΡ, Π. 1990. Η ερμηνευτική λειτουργία της αποστασιοποίησης. Στο: Π. ΡΙΚΕΡ, *Δοκίμια ερμηνευτικής*, μτφρ. Α. Μουρίκη. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 183–98.
- RONCONI, F. 2006. Il Paris suppl. gr. 388 e Mosé del Brolo da Bergamo. *Italia Medioevale e Umanistica* 47: 1–27.
- RÖSLER, W. 1980. *Dichter und Gruppe: eine Untersuchung zu den Bedingungen und zur historischen Funktion früher griechischer Lyrik am Beispiel Alkaios*. Μόναχο: Fink.
- _____, 1997. Trasmissione culturale tra oralità e scrittura. Στο: S. SERTIS (επιμ.), *Greci. Storia cultura arte società, 2. Una storia greca, II. Definizione*. Τορίνο: Einaudi, 707–23.
- ΡΩΜΑΣ, Χ. Γ. 1997. *Θέογνις. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- SCAFURO, A. C. 2006. Identifying Solonian Laws. Στο: BLOK και LARDINOIS (επιμ.) 2006, 175–96.
- SEAFORD, R. 2004. *Money and the Early Greek Mind: Homer, Philosophy, Tragedy*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- SELLE, H. 2008. *Theognis und die Theognidea* (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte, 95). Βερολίνο/Νέα Υόρκη: de Gruyter.
- ΣΚΙΑΔΑΣ, Α. Δ. 2000 [=1986]. *Αρχαϊκός λυρισμός*, 1. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου.
- SLINGS, S. R. 2000. *Symposium: Speech and Ideology: Two hermeneutical issues in early Greek lyric, with special reference to Mimnermus*. Άμστερνταμ: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

- STAMATOPOULOU, Z. 2017. *Hesiod and Classical Greek Poetry: Reception and Transformation in the Fifth Century BCE*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.
- STEHLE, E. 2006. *Solon's Self-Reflexive Political Persona and its Audience*. Στο: BLOK και LARDINOIS (επιμ.) 2006, 79–113.
- SWIFT, L. και CAREY, C. (επιμ.) 2016. *Iambus and Elegy. New Approaches*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- THOMAS, R. 1992. *Literacy and Orality in Ancient Greece*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.
- VAN DER VALK, M. 1956. Theognis. *Humanitas* 7–8: 68–140.
- VETTA, M. 1980. *Theognide, Libro Secondo. Introduzione, testo critico, traduzione e commento*. Ρώμη: Edizioni dell'Ateneo.
- WALKER, J. 2000. *Rhetoric and Poetics in Antiquity*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- WELCKER, F. T. 1826. *Theognidis Reliquiae: Novo ordine disposuit, commentationem criticam et notas adiecit*. Φραγκφούρτη: H. L. Broenner.
- WEST, M. L. (επιμ.) 1971–72. *Iambi et elegi graeci: Ante Alexandrum cantati*, τ. I-II. Οξφόρδη: Clarendon Press.
- WEST, M. L. 1974. *Studies in Greek Elegy and Iambus*. Βερολίνο/Νέα Υόρκη: Walter de Gruyter.
- VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, U. 1900. *Die Textgeschichte der griechischen Lyriker* (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, 4/3). Βερολίνο: Weidmann.
- YOUNG, D. 1953. A Codicological Inventory of Theognis Manuscripts (with Some Remarks on Janus Lascaris' Contamination and the Aldine Editio Princeps). *Scriptorium* 7.1: 3–36.
- _____, (έκδ.) 1971 [1961], post E. DIEHL. *Theognis; Ps.-Pythagoras, Ps.-Phocylides, Chares, Anonymi aulodia, Fragmentum teliambicum* (Bibliotheca Teubneriana). Λειψία: B. G. Teubner.

**‘Corpus Theognideum’ from an oral perspective.
With special emphasis on fragments of double
attribution (Solon, Theognis)**

Jan SKARBEEK-KAZANECKI

Abstract

Corpus Theognideum, a collection which includes around 1389 elegiac verses assigned to the archaic poet Theognis from Megara, has long given rise to the issue of its authenticity (namely the so-called ‘Theognidean question’); one of the principal problems encountered in this case is the similarities between Theognis’ poems and fragments which are elsewhere assigned to other poets. Accordingly, it is often held that the ‘true-Theognidean-poems’ are represented only by the vv. 19–254 of all collection, viz. the *Florilegium Purum* (in accordance with the term used by Martin L. West) or *Gnomologia ad Cyrnum* (Douglas Young’s term).

Studies on the authenticity of the *Corpus Theognideum* until the ’80s tended to treat the similarities between this *sylloge* and other elegiac works as the basis for the view that someone, some unknown copyist or a compiler, had used some pieces of Solon, Mimnermus, and Tyrtaeus in order to create this collection. However, the modern emphasis on the context of oral communication and on the performative character of archaic Greek poetry enables us to approach this issue from a new perspective through an oral communicative approach, and using the evolutionary theory of poetic development as the interpretative model for the process of formation of the *Corpus Theognideum* we can also understand the ‘double attribution’ of some Theognidean fragments as the manifestation of a broader phenomenon: from this point of view, both Solon and the poet/poets of the *Theognidea* use a pattern from

the elegiac tradition and then lay it aside, adapting it more and more to their own purpose. Moreover, this interpretation is also strengthened by some disparities between Solon's legacy and the elegies that we know from the Theognidean *sylloge*. Each difference appears to be purposeful and systematic (often repetitive as a constant lexical opposition, e.g. κέρδεα–χρήματα, χρῆμα–πρῆγμα) and to stem from the disparate nature of each poetic tradition.

